

tek. A halottakat Kassán kitétték a vagonból, s az eddigi csendőri kíséretet németek vették át. A szerelvény végre megállt. Iszonyatos bűz terjengett. Egyszerre nyíltak az ajtók. Különös figurák ugráltak fel a kocsikra. Kezükben elemlámpa és bot. Előbb kezdtek el ütlegetni, mintsem elkiáltották magukat: »Mindenki leszáll! Mindent a vagonban hagyni!« Azután leugráltak. Célhoz értünk. Auschwitzban bal karunkba azonosító számot égettek. Ezután ez volt a nevünk.

A haláltáborból alig egy páran menekültek meg. Az oroszok felszabadították Auschwitzot, de az 1500 deportáltból alig 40-en jöttünk vissza Paksra. Ezek aztán elszéledtek a világban, többnyire Izraelbe települtek mivel azt tekintették hazájuknak a deportálás után.

Most már Pakson – rajtam kívül – nincs is zsidó. Ma élmény itt Pakson zsidónak lenni. Mindenki szeret. Hát hogyan, én vagyok a csoda, hogy élek, hogy itt élek!”¹²

Acsádi Gabriella

Az úszmányi hadifogoly-temető története¹

Felvidéki származású nyugalmazott középiskolai tanár vagyok. 1945-ben történt elhurcolásom után Úszmányban, Vörönyezsben és Georgievskben két és fél évig voltam „hadifogságban”. Általában tolmácsi teendőket láttam el, emlékiratomban arról írtam, amit személyesen átéltem és tapasztaltam.

A tábor első halottjait, köztük Bagoly László hadnagyot és még néhányat haláluk után kivitték a táborból a környező mezőre, és egyiket itt, másikat távolabb jeltelen gödörbe temették el.

Már tolmács voltam, 1945. július végén történt, hogy az egyik napon Abgyejev bejött a táborba, és megbízott engem, hogy toborozzak össze úgy 40-50 embert, mert létre kell hozni a hadifogolytábor temetőjét. Elmondta, hogy itt járt egy bizottság, amely hiányolta, hogy nincs a tábornak bekerített temetője, a tábor halottjainak temetése a tábor körüli térségen szerteszéjjel történik. Ugyanakkor rendelet írja elő minden táborparancsnoknak bekerített temető létesítését. A feladat tehát az, hogy ki kell menni az erdőre, megfelelő mennyiségű kerítésoszlopnak való fát kell kivágni, azokat legallyazva a kijelölt helyre szállítani, beásni, és azt a helyet szögesdróttal bekeríteni. Persze, kaput is kell rá csinálni.

A temetkezés ezt követően csakis ide történhet – mondotta Abgyejev.

Megtörtént a toborzás, kimentünk az erdőre, helyesebben bementünk az erdőbe. A fát tulajdonképpen a kolhoztól loptuk, ezért az örök az erdőn kívül maradtak. Ezt egyrészt azért tették, hogy jelezzék nekünk, ha valami kompetens személy jönne, mert akkor abba kell hagyni a fűrészelést, kopácsolást. Másrészt azért, hogy ha mégis elcsúsznának minket, az örök mondassák, hogy nem tudnak semmiről, be sem léptek az erdőbe.

Meg is történt az oszlopok kitermelése és a temetőnek kijelölt helyre való elszállítása minden baj nélkül. Ez persze, jó pár napot vett igénybe.

A szögesdróttal nem volt probléma, abból általában a Szovjetunióban volt bőven, így itt a tábor és a város raktáraiban is.

Amikor ez az anyag együtt volt, Abgyejev a kijelölt helyen letette a sapkáját, attól egyenes irányban lépett százat, oda rendelt lehelyezni egy oszlopot, erre az egyenesre derékszögben lépett ötvenet, oda is rendelt egy oszlopot, aztán visszajött a sapkájához, oda is kellett egy oszlop, végül erre merőlegesen húzott egyenes végére a negyedik oszlop került. Így mérte ki Abgyejev a temető helyét.

¹² Kern Erika: i. m. 28–29. old.

¹ Részlet Besey László „Viharos évtizedek” című munkájából.

Megtörtént a négy oszlop leásása, aztán a két hosszú párhuzamos oldalra még három-három, a két rövid párhuzamosra egy, illetve az egyikre az ajtó elhelyezése végett két oszlop került.

A következő művelet volt az oldalankénti kétszeres szögesdrót felverése U-szegekkel, majd a kapu elkészítése. Mikor mindezzel készen voltunk, Abgyejev elrendelte, hogy emeljünk fel – ha jól emlékszem – 12 sírhalmot. Ő aztán otthagytott minket egy géppisztolyos őrrrel. Még annyit mondott Abgyejev (mikor mondtam neki, hogy néz az ki, sírhalm halott nélkül), hogy ez jelképes tiszteletadás az eddig elhunytaknak.

A sírhalmok kimérése és elkészítése közben odajött egy orosz. Igen fel volt háborodva, szitkozódott, hogy ez a kolhoz területe, itt semmiféle temetőt nem lehet létesíteni, és ki akarta dönteni a kapuoszlopot. Kisült, hogy ez a kolhoznak egyik vezetőségi tagja, talán az elnöke volt. Az őt azonban ráfogta a géppisztolyt és elzavarta őt.

Mi a sírhalmokat a parancs szerint a temető egyik hosszú oldala mentén megemeltük, bent a tábor asztalosműhelyében pedig elkészítették a fejfákat. Egy egyszerű lécz, rászögezve egy deszkalap, arra fekete betűkkel ráírva a név, a születés, az elhalálozás éve és a nemzetiség.

A következő napon történt a fejfák elhelyezése a sírokon. Abgyejevnel volt egy jegyzék, és arról diktálta, hogy milyen sorrendben történjék a fejfák leásása. En megemlítettem neki, hogy ha tiszteletbeli sírok ezek, akkor is kevésnek tartjuk őket, és nem is találjuk a fejfák között egyik-másik halottunk nevét.

– Kik azok? – kérdezte Abgyejev.

A hadifogolytársak kettőt is mondtak, de lehet, hogy ennél több volt a németek halottjaival együtt. Én meg emlékeztem Bagoly László kollégára, az egyik orvosunk, dr. Gereben Zoltán sebész mondta nekünk annak idején, hogy sajnos már nem tudták őt megmenteni, vérmérgezésben halt meg.

Nézte aztán Abgyejev a jegyzéket, és azon nem találta az említett neveket. Ezért mielőtt a parancsnokságra ment, hogy ezeket megreklamálja, megkérdezte, tudjuk-e, mikor haltak meg az említett foglyok. Mondtuk, hogy még májusban.

– Akkor ez nem érdekes – mondta Abgyejev – mert csak június 1-től szól a temetőre vonatkozó parancs.

Ezzel Abgyejev az egész temetőügyet lezártnak tekintette, és ezt követően ide temették folytatólagosan az elhalt hadifogoly tiszteket, a magyarokat és a németeket egyaránt.

Ám a kolhoz vezetősége valamelyik magasabb szervhez panaszt emelt a hadifogolytábor parancsnoksága ellen, és követelte a temető megszüntetését a kolhoz területén. A kolhoznak adtak igazat, és elrendelték a temetőnek közterületre való áthelyezését.

Ekkorra azonban beköszöntött az ősz, úgy szeptember közepe tájékán járt az idő, nagyon hűvösesek voltak már az éjszakák. A temető kerítése amúgy is javításra szorult volna, mert az őrség, meg talán a közeli lakosság a temető kerítéséről lassanként leverte a szögesdrótot, hogy kiemelhessenek a kerítésből egy-egy oszlopot. A kiemelt oszlopokat tüzelésre, melegedésre használták fel. Baj volt a fejfákkal is, mert a neveket, a halott adatait valami ócska festékkel írták fel, amit az esőzések rövidesen lemostak.

Jött hát újra Abgyejev a temetői csoport összeállításának kívánságával. Ahogy mondtotta, körülbelül 500 méterrel odébb kell a temetőt helyezni. Ehhez először is le kell szedni a még meglévő oszlopokról a szögesdrótot, a még meglévő oszlopokat ki kell emelni, a sírokat el kell planírozni. Ezt követően ki kell jelölni a temető új helyét, a hiányzó oszlopokat pótolni kell, az új temetőt is be kell keríteni, és az elplanírozott sírok helyett új sírokat kell emelni, a halottak viszont maradnak a helyükön. Ugyanakkor az asztalosműhelyben új fejfákat kell készíteni, de a halott adatait nem kell ráfesteni a deszkalapokra, hanem beégetéssel kell azokat megszámozni. Ez annyiban is elegendő, mert a parancsnokságon amúgy is megvan a halottak névjegyzéke, és ha valaki Magyarországról exhumáltatni akarja a hozzátartozóját, a parancsnoksági jegyzék és a számozás alapján megtalálhatja a keresett sírt. A beégetés meg azért célszerű, mert nem mossa le az eső – magyarázta Abgyejev.

Megtörtént hát a temető megszüntetése a leírt módon. Bizonyos lelkiismeret furdalás és szégyenérzet élt bennünk, amikor a valódi sírokat el kellett planíroznunk, megsértve ezzel az ott eltemetett hősi halottak emlékét. Kértem Abgyejevet, eszközöljön ki a parancsnokságon vala-

milyen más megoldást. Azzal jött vissza a parancsnokságról, hogy a kolhoz területéről el kell jönni, a halottak exhumálására és újratemetésükre nincs lehetőség, maradnak a helyükön, a parancsot sürgősen végre kell hajtani. Így aztán folytatódott a munka, kialakult az új temető az új jelképes sírokkal és az új fejfákkal. A temetkezés a továbbiakban itt folytatódott, néhány új halott került a sorba az új, bekerített temetőben.

Csakhogy most már a táborparancsnokság elrendelte a temető őrzését, nehogy az őrség és a lakosság eltűzelje a temető oszlopait. Az őrzést időnkénti orosz felügyelet mellett maguk a hadifoglyok végezték. Két-két órai váltással, két-két hadifogly volt beosztva a temető őrzésére. Mindegyik kapott egy jókora botot, az volt a fegyverük, hogy az esetleges támadók ellen védekezni tudjanak. Még olyan utasítás volt a temetőőrök számára, hogy minden tapasztalt rendellenességet azonnal jelenteniük kell a kapuőrség parancsnokának.

Nem a temető problémaköréhez tartozik, de itt jegyzem meg, hogy a temetőőrőség mellett még egy hadifogly őrséget kellett megszervezni és működtetni. A burgonyát és a káposztát betakarítás után a tábor előtti térségen két hosszú prizmába rakták, némi földréteggel betakarították, és a lopások ellen őrséggel kellett ezeket megvédeni. Erre ugyancsak két-két hadifogly volt kiküldve nappal 4, estétől éjfélig 2-2 órasi váltással. Szóval bizonyos javakat a fogvatartóik ellen a foglyoknak kellett megvédeni.

Egy-két alkalommal én is be voltam osztva Gaál Bélával együtt burgonya és a káposzta őrzésére. Ha hideg volt, általában a prizmák körüli sétálásokkal töltöttük az időt. Az egyik alkalommal lehetett úgy este kilenc óra, amikor észrevettük, hogy a káposztás prizma végén valaki garázdálkodik. Egyébként a prizma vége már meg volt bontva, a konyhára onnét hordták a káposztát, a burgonyaprizma végéből meg a csonttá fagyott, kökemény burgonyát. Megkerültük óvatosan a prizmát, és egyszerre rácsaptunk az illetőre. Az nem volt más, mint a parancsnokság egyik orosz tisztje. Nagyon kért, hogy nehogy feljelentsük őt, értsük meg, nehéz a helyzetük, a nyulai részére csak így tud egy kis pótlékot szerezni. A foglyokkal szemben ez a hadnagy igen rendesnek mutatkozott, igaz, közvetlenül ritkán volt hozzánk beosztva. Megnyugtattuk őt, hogy tőlünk nem kell félnie. Engedtük, hogy jól megrakja a zsákját és hazavigye a káposztát a nyulainak. Különbön Antonov, az NKVD személyzetise is innét kapta tőlünk a burgonyát meg a káposztát.

November vége felé, de inkább a legvégén volt, amikor jött újra Abgyejev azzal a parancsossal, hogy át kell rendezni a temetőt. Elmondta, hogy volt itt egy bizottság, és szabálytalannak találta a sírok elhelyezését. Ugyanis a rendelet és a csatolt rajz szerint a temetőt először parcellákra kell osztani, középen egy hosszanti utat kell kiképezni, majd két haránt utacskával összesen hat parcellát kell kialakítani. Így aztán először az első parcellát kell benépesíteni, aztán a másodikat stb., és nem a kerítés hosszabbik oldalával párhuzamosan folytatólagosan temetni.

Onnét emlékszem, hogy november végén volt ez, mert előzőleg november elején egymás után három tisztet külön futár hozott haza Magyarországra: Rajk Bélát, Rajk László belügyminiszter öccsét, Erdei Sándort, Erdei Ferenc miniszter öccsét és Pirithy Mátyás repülő hadnagyot. A temető átrendezésére szóló utasítás pedig jóval eme három tiszt hazamenetele után érkezett, amikor is már igen erős fagyok voltak, és elég vastag hóréteg borította a tájat.

Mi morgolódtunk, tiltakoztunk ez ellen a munka ellen. Mert ha rendelet szerint járunk el, akkor újra át kell helyezni jó néhány sírt, olyanokat is, amelyekben már halottak vannak eltemetve. Aztán az elplanírozott sírok helyett az első parcellában kell új sírokat, illetve sírhalmokat emelni. Hivatkoztunk a nagy hidegre, a mélyen lefagyott földre meg a nagy óra.

A táborparancsnokság a parcellák kialakításához ragaszkodott, de ahhoz hozzájárult, hogy a meglévő sírok maradjanak úgy, ahogy vannak. Tekintettel azonban arra, hogy a sírhalmok igen laposak voltak, azok megemelését, és az újra eltűnt fejfák pótlását rendelte el.

A parcellák kialakítását az őrünk javaslata szerint úgy oldottuk meg, hogy a temető hosszában középen körülbelül 1,5 méteres szélességben elhántuk a havat. Utána keresztbe húztunk két utat, és megvolt a hat parcella. A sírhalmok és sírok megmaradtak, de azokat fel kellett töltenünk. Bár a talaj elég homokos volt, sokat kinlődtunk a sírhalmok és sírok feltöltésével. Az őr meg folyton davajozott, hogy siessünk, gyorsabban dolgozzunk, mert már ugyancsak fázik.

Végül megunta a dolgot, és szólt nekünk, hogy magasítsuk fel a sírhalmokat hóval, és utána be kell szórni ezeket homokkal. Nem túl messze a temetőtől volt egy kisebb homokbánya, kéretett a konyiparkból (lovak és egyéb állatok elhelyezésére szolgáló terület és épületek: istállók, ólak) két füles kosarat, azokkal hozatta a homokbányából a homokot. Mondtam az őrnék, hogy tavasszal a sírok mind elolvadnak. Azt válaszolta, hogy őt az nem érdekli, akkor ő már nem lesz itt, folyamatban van a leszerelése.

Mi pedig az őr intenciója szerint cselekedtünk, annál is inkább, mert a sírok javarészt jelképes sírhalmok, nem pedig valóságos sírok voltak.

Hasonló volt a helyzet a fejfák leállításával, amelyeket a hiányzók helyét kellett leállítani, azokat kellett pótolni. Az őr hozatott a konyiparkból két kanna vizet. Fogta az egyik fejfát, annak a léccét a térdén kettétörte, odaillesztette a sírhalom fejrészéhez, mi pedig hóval bedöngöltük, némi vízzel belocsoltuk, és homokkal beszórtuk, mint a sírt. A fejfák rövid időn belül odafagytak a sírokhoz, és állottak, mint a katonák. Így kell ezt csinálni – mondta az őr –, ha nincs közelben nacsalnyik (főnök).

Végül a vödörket az őr visszavitte a konyiparkba, a füles kosarakat ugyancsak, a letördelt léccsereket meg becsempesztük a táborba, némi tüzelésre.

Hát kérem, létezett Patyomkin? Nemcsak létezett, hanem továbbra is létezik. Íme csak egy példa a rengeteg közül: az úszmányi tiszt hadifogolytábor temetője. Jött a tavasz, elolvadtak az emelt sírok, kidőltek az odafagyasztott fejfák, meg néhány oszlop is újra eltűnt. Azokat a kidőlt fejfákkal együtt a tábor őrei meg az arra járók eltűzelték. Ugyanis a temető őrzése a nagy hidegek beálltával megszűnt.

Tavasszal a temetőt a szokásos módon újra rendbe kellett tenni. Újra akadt dolga a fűrészeknek, az asztalosműhelyben jó néhány új fejfá készült, és a hevenyészve kialakított sírokra került. De Abgyejev nem szervezte újja a temetőőrséget. Így aztán mire a tábor 1946 nyarán kettészakították, a hadifogoly tiszték egyik részét elszállították északabbra Borovicsibe, a másik részét a Kaukázusba, a georgievszki táborba, ide pedig bűnöző gyerekeket hoztak. Az úszmányi hadifogoly-temető az enyészet martaléka lett.

A tábor kettéválása után körülbelül 120 főnyi hadifoglyot még visszatartottak az oroszok a tábor rendbetételére, felújítására, a bűnöző gyerekek számára. Közéjük tartoztam én is, főleg a tolmácsi teendőik ellátása miatt. Egy alkalommal 1946 augusztusában kimentem az egyik házhoz tejet vásárolni. A szobában a falon látok egy kis szekrénykét, amelynek ajtócskája a beégett 12-es számot viselte. Mondom a ház asszonyának, Zsenya, ez a deszkalap a hadifogoly-temetőből való. Azt mondta, hogy nem tudja, lehetséges, hogy onnét van, a fia hozta valahonét, és ő csinálta magának ezt a kis szekrénykét.

Ezek után próbálja meg valaki is exhumáltatni a hozzátartozóját Úszmányban.

Szomorú és tanulságos történet a hadifogoly hősök sorsáról. Garay János írja egyik versében:

*A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyűjt régi fényűl új szövétneket.
S ha jelenek halványul sugára
A régi láng ragyogjon le honára –*

De hol az ősem sírlaka? – kérdezhetné sok magyar lelkes fiatal. Ismeretlen helyen, messze idegenben – hangzik a válasz.

Ám ha így is van, így hozta a sors számunkra, hogy őseink száz és százai idegen, ismeretlen tájakon nyugszanak, nincs okunk a csüggedésre, nem vagyunk mi törne nép, ezt bizonyítja ezeréves múltunk és jelenük a Kárpát-medencében. Ennek tudatában és erre épülten kell helytállnunk az újabb ezredév küszöbén minden további megpróbáltatásaink túlélésének reményében. Lélekszámra ugyan nem sokan vagyunk, de tehetségben a nagyok közé tartozunk, igaz, eléggé szétszórtan a nagyvilágban.

Besey László